

OSS

Nieuwe Monumentengemeente

COLOFON

Dit katern is samengesteld door de gemeente Oss in samenwerking met de redactie van het tijdschrift Monumenten.

Eindredactie

Afdeling communicatie gemeente Oss.

Redactie

Henk Buijks, Hein Hundertmark, Harold Klomp, Frans van der Linden, Paul Spanjaard.

Fotografie

Gemeente Oss, tenzij anders vermeld.

Foto's omslag

Foto voorzijde: Museum Jan Cunen in Oss, Gevangenpoort in Megen, Centrum Ravenstein, Kerk in Neerlangel en voormalig gemeentehuis Ravenstein.
Foto achterzijde: Ravenstein tijdens evenement Ravenstein bij kaarslicht. in 2006 op zaterdag 16 december.

Oss, een nieuwe monumentengemeente

Oss heeft naam als stad van grote industriële ondernemingen, als stad van vlees- en worstfabrieken, stad van farmaceutische producten als 'de pil', stad van grote transportondernemingen. Maar Oss heeft geen naam als monumentenstad. Dit heeft te maken met de bescheiden achtergrond van de stad, centrum in een van oorsprong arme agrarische omgeving. Bovendien zijn de weinige monumentale gebouwen die de stad kende door oorlogen, stadsbranden en stedenbouwkundige ontwikkelingen nog schaarser geworden.

Toch mag Oss sinds enkele jaren tot de 50 grootste monumentengemeenten van Nederland gerekend worden. Dit is een gevolg van de gemeentelijke samenvoeging in 1994 met Berghem en het schilderachtige vestingstadje Megen en in 2003 met de monumentrijke vestingstad Ravenstein. In de stad Oss zelf is ook de Wederopbouwperiode goed vertegenwoordigd, monumenten van de toekomst. Al voor de samenvoeging is in Oss een proces op gang gekomen van meer aandacht en zorg voor de eigen gemeentelijke en de rijksmonumenten. De samenvoeging heeft dit nog eens versterkt. Er is een nieuw monumentenbeleid ontwikkeld, onderhoud en restauratie gestimuleerd. Door deze ontwikkelingen kan gesproken worden van 'Oss, een nieuwe monumentengemeente'.

HANS BOERBOOM,
WETHOUDER MONUMENTEN

Stedenbouw en vestingwerken

HEIN HUNDERTMARK | De huidige gemeente Oss kent drie van oorsprong middeleeuwse stedelijke ker-
nen, namelijk Oss, Megen en Ravenstein. De nooit tot volle ontwikkeling gekomen klein-stedelijke
plaatsen Oss en Megen hebben een overeenkomstige steden- en vestingbouwkundige ontwikke-
ling gehad. Het stadje Ravenstein heeft een eigen stedenbouwkundige ontwikkeling doorgemaakt
die meer te vergelijken is met het naburige Grave en het verderop gelegen 's-Hertogenbosch.

Oss | De middeleeuwse nederzetting Oss ontwikkelt zich reeds in de veertiende eeuw tot een klein-stedelijke plaats. Naast de kerk en het kasteel verrijzen een handvol versterkte huizen en langs de hoofdstraten ontstaan lintbebouwingen waarvan het versteningsproces reeds in deze eeuw begint. Politieke strubbelingen tussen Brabant en Gelre maken van de jonge nederzetting een frontstad. Dit leidt tot het versterken van het kasteel aan de noordzijde en de eerste aanleg van verdedigingswerken in de vorm van een aarden wal of landweer rondom de nederzetting. In 1399 krijgt de inmiddels geheel met wallen, grachten en twee poorten versterkte plaats Oss stadsrechten van hertogin Johanna van Brabant. Ondanks de begunstigingen die aan de verleende stadsrechten zijn verbonden, komt de veelbelovende stad in de loop van de middeleeuwen niet tot volle ontwikkeling vanwege het aanhoudende oorlogsgeweld tussen Brabant en Gelre. Zowel in de vijftiende als zestiende eeuw is Oss herhaaldelijk ingenomen, geplunderd en telkens weer grotendeels verwoest.

Nadat de Brabantse en Gelderse twisten over waren volgt kort daarop de Tachtigjarige Oorlog met de grondige staatskundige wijziging die van dit deel van Brabant staats gebied maakt. Hierdoor komt de moeizaam van al dit oorlogsgeweld herstellende plaats niet meer tot verdere ontwikkeling. Oss blijft tot aan de industriële revolutie in de 19de-eeuw zijn klein-stedelijke karakter behouden. Het historische centrum wordt gekenmerkt door lintbebouwing die hoofdzakelijk bestaat uit zogenaamde eenlaags-*dwarse huizen* met de nokrichting van het dak evenwijdig aan de straat. Lage stenen voorgevels en met pannen gedekte dakvlakken vormen het straatbeeld. Het geeft Oss een eerder landelijk dan stedelijk karakter. Door grootschalige ingrepen in de negentiende eeuw en ingrijpende stedenbouwkundige vernieuwingen in de twintigste eeuw is het historisch centrum echter grotendeels verloren gegaan.

Megen | De oorspronkelijk aan drie kanten door de rivier de Maas afgeschermd nederzetting ontwikkelt zich al vroeg in de middeleeuwen tot een klein-stedelijke plaats van strategisch belang. Door zijn ligging vormt het als het ware een vooruitgeschoven Brabantse post grenzend aan het Gelders gebied. Al in de 12de-eeuw is er sprake van een versterkt huis (kasteel) waar de graven van Megen resideren. In 1357

Het historische plaatsje Megen gezien vanaf de Maasdijk met de van oorsprong 14de eeuwse gevangentoren. Op de achtergrond is het zeventiende eeuwse Franciskanerklooster zichtbaar

Het historische centrum van Megen wordt gekenmerkt door lintbebouwing die hoofdzakelijk bestaat uit zogenaamde *dwarse huizen* met de nokrichting van het dak evenwijdig aan de straat. Lage stenen voorgevels met pannen gedekte dakvlakken vormen het straatbeeld zoals hier in de Kloosterstraat

verleent de Graaf van Megen de nederzetting stadsrechten waarop de inwoners onmiddellijk beginnen met het aanleggen van een stadsmuur met poorten en torens.

Ook hier zijn de aanhoudende politieke strubelingen en oorlogsdreigingen tussen Brabant en Gelre de oorzaak dat Megen niet tot volle ontwikkeling komt. Nadat de Brabantse en Gelderse twisten over zijn, volgt kort daarop de Tachtigjarige Oorlog met desastreuze gevolgen. Megen wordt zowel door Spaanse als Staatse troepen ingenomen, geplunderd en grotendeels verwoest. De parochiekerk gaat in vlammen op en het grafelijke kasteel wordt verwoest. Alleen de door oorlog beschadigde huizen worden hersteld. Zowel kerk als kasteel vervallen tot ruïnes die in de loop der tijd worden opgeruimd. Alleen de bijzondere 14de-eeuwse gevangentoren, oorspronkelijk deel van de stadsommuring, vormt een laatste getuige die herinnert aan deze roerige perioden.

Na het beëindigen van de vijandelijkheden respecteren de Staten-Generaal de onafhankelijke positie van de katholieke graaf en diens plaats Megen. Het graafschapje wordt geen onderdeel van Staats-Brabant maar vormt een onafhankelijke katholieke enclave. Hierdoor verkrijgt Megen in de 17de- en 18de-eeuw een herstelperiode die mede bepaald wordt door de kloosterorden die hier een veilig heenkomen hebben gevonden. Door deze ontwikkelingen heeft het plaatsje zijn klein-stedelijke karakter behouden. De fraaie historische kern wordt gekenmerkt door lintbebouwing die hoofdzakelijk bestaat uit zogenaamde *dwarze huizen*, met lage stenen voorgevels en met pannen gedekte vlakken met de nokrichting evenwijdig met de straat. Woon- en handelshuizen wisselen elkaar af met huizen die oorspronkelijk een boerderijfunctie hebben gehad. Het geeft het klein-stedelijke karakter van Megen een bijna landelijke sfeer. In 1991 is de historische kern van rijkswege aangewezen tot beschermd stadsgezicht.

Ravenstein | In 1360 is het kasteel (het 'stein') en de bijbehorende plaats gesticht door Walraven van Valkenburg. Zijn stamslot staat meer landinwaarts bij Herpen, maar hij sloop en verplaatst het kasteel in dat jaar naar een terrein aan de Maas. Dankzij de gunstige ligging (tolheffing op passerende schepen) verloopt de ontwikkeling van de nieuwe handelsnederzetting zo voorspoedig dat het reeds in 1380 stadsrechten ontvangt. Er wordt onmiddellijk gebruik gemaakt van het nieuwe recht tot het aan-

Peperstraat 12 Oss

Het huis Peperstraat 12 is het laatste vrijwel gaaf bewaard gebleven voorbeeld van een zogenaamd dwars huis, een type woning dat zo kenmerkend het historische stadscentrum van Oss heeft bepaald voor de grootschalige vernieuwing in de twintigste eeuw.

Het huidige gebouw is tot stand gekomen na de stadsbrand van 1751. Tijdens deze wederopbouwperiode is gebruik gemaakt van een oudere kern met binnenmuren die grotendeels uit de zeventiende eeuw stammen. De 18de-eeuwse linker topgevel is zelfs geplaatst op een oude gevel die stamt uit de vroege zestiende eeuw. De enkelvoudige balklagen (met gestucte troggewelven) en de bijzonder fraaie, vrijwel gave kapconstructie met gestapelde spanten, dateren uit de wederopbouwperiode van kort na 1751. In de negentiende eeuw is de huidige voorgevel tot stand gekomen. In de twintigste eeuw is het huis, mede door gebrekkig onderhoud, in een soort winterslaap terechtgekomen en 'vergeten'. In 2004 zag het ernaar uit dat het als laatste historische voorbeeld in de Osse stadskern alsnog slachtoffer zou worden van de voortschrijdende vernieuwingsdrift. Mede op initiatief van de gemeente is het pand overgegaan in

handen van Patrimonium bv, een maatschappij die het redden van historische panden uit slopershanden tot doel heeft om deze na restauratie een nieuwe toekomst te geven. Intussen is het huis tot gemeentelijk monument verklaard en ligt het goedgekeurde restauratieplan gereed.

Het eikenhout waaruit de huidige kapconstructie met spanten en sporenpaars is opgebouwd is volgens een dendrochronologisch onderzoek gekapt in het jaar 1450

Gekleurde impressietekening van de vrijwel gaaf bewaarde 18de-eeuwse kapconstructie zoals deze na, de binnenkort op te starten, restauratie eruit zal zien

Ravenstein

brengen van vestingwerken door een omgrachting met aarden wallen aan te leggen. Nadat kasteel en plaats in de handen van de heren van Kleef zijn overgegaan, zijn de aarden wallen vervangen door stadsmuren met torens en stadspoorten.

Evenals Megen is Ravenstein zeer strategisch gelegen aan de Maas en vormt het in de middeleeuwen een belangrijke grensvesting en tevens twistappel tussen de hertogen van Brabant en de graven van Gelre. In de vroege zestiende eeuw wordt besloten de vestingwerken te moderniseren door het aanbrengen van bastions voor het plaatsen van zwaar geschut. In 1997 zijn de enorme massieve restanten van twee bastions aan het licht gekomen tijdens dijkverzwarrings-werkzaamheden. Deze bastions zijn in 1999 hersteld en in het zicht gelaten. De bastions zijn overigens kort na hun oprichting op aandringen van keizer Karel V samen met de overige vestingwerken geslecht. In het begin van de zeventiende eeuw gaat Ravenstein over in handen van Brandenburg. De plaats wordt vervolgens door een Staatse bezettingsmacht

In 1997 zijn tijdens dijkverzwarrings-werkzaamheden te Ravenstein de restanten van twee vroege zestiende eeuwse bastions aan het licht gekomen. Deze zijn in 1999 hersteld en in het zicht gelaten | Foto: Jan Barnard

voorzien van vestingwerken volgens het Oud-Nederlands stelsel, met bastions en ravelijnen.

Na beëindiging van de Tachtigjarige Oorlog respecteren de Staten-Generaal de onafhankelijke positie van de intussen nieuwe, katholieke heer van Ravenstein, de hertog van Neuburg. Het Land van Ravenstein wordt geen onderdeel van Staats-Brabant maar vormt een onafhankelijke katholieke enclave. Na een kortstondige vrede worden de vestingwerken tijdens het rampjaar 1672 door de troepen van Lodewijk XIV op de Maaspoort na geslecht om nooit weer te worden hersteld. Slechts in grove vorm zijn ze nog herkenbaar aan het verloop van de omgrachting. In de negentiende eeuw - Ravenstein is na de Franse tijd onderdeel van het Koninkrijk der Nederlanden - wordt op last van de overheid het middeleeuwse kasteel gesloopt.

Door de gunstige ligging van het stadje Ravenstein is het ondanks de oorlogshandelingen iedere keer in staat geweest zich in een korte periode te herstellen. Mede daardoor heeft het een eigen stedenbouwkundige ontwikkeling gehad die meer te vergelijken is met het naburige vestingstadje Grave en de verderop gelegen historische stad 's-Hertogenbosch. De huizenbouw wordt gekenmerkt door *diepe huizen* met de nokrichting van het dak haaks op de straat. De als typisch stedelijk ervaren topgevels zijn dus naar de straat gericht.

De huizenbouw kan worden onderverdeeld in twee kenmerkende type huizen. Huizen met vaak meerdere bouwlagen met (zware) stenen zijgevels die de balklaagconstructie, waarop de kapconstructie staat, dragen.

En éénlaags huizen met 'lichtere' stenen zijgevels waarin op regelmatige afstand ankerbalkgebinten zijn aangebracht die de vloer- en kapconstructie dragen. Hierdoor was men tevens in staat hogere begane gronden toe te passen met in de voor- en achtergevels hoge vensters (licht en lucht). Vaak werden de voorgevels zelfs in hout uitgevoerd zodat extra grote glasoppervlakten konden worden aangebracht. Vanwege verschillende stadsbranden verdwijnen de houten voorgevels, mede als gevolg van brandweerschriften, langzaam uit het stadsbeeld. Als gevolg van de stadsbrand van 1606 wordt het huidige straatbeeld van het stadje grotendeels bepaald door vroeg 17de-eeuwse voorgevelarchitectuur.

Ook in de achttiende en negentiende eeuw worden verschillende huizen en huisgevels gewijzigd en in de twintigste eeuw vinden stedenbouwkundige ingrepen in de architectuurstijl van de Bossche School plaats. Maar ondanks dat heeft Ravenstein zijn kenmerkende vroeg 17de-eeuwse straatbeeld grotendeels weten te behouden, met erachter enigszins verborgen haar middeleeuwse bouwmassa. Het maakt het stadje bijzonder sfeer- en inspiratiebron voor een romantisch evenement als 'Ravenstein bij Kaarslicht'. In 1977 is de historische kern van rijkswege aangewezen tot beschermd stadsgezicht.

De huizenbouw in de Marktstraat te Ravenstein wordt gekenmerkt door diepe huizen met de nokrichting van het dak haaks op de straat. De als typisch stedelijk ervaren - hier veelal 17de eeuwse- topgevels zijn naar de straat gericht. Op de achtergrond is de Maaspoort herkenbaar, een laatste relict van de middeleeuwse vestingwerken

Nieuwstraat 2 Ravenstein

Tot voor kort werd er in het plaatsje Ravenstein vanuit gegaan dat door de verwoestende stadsbrand van 10 juni 1606 er geen huizen van voor deze ramp bewaard zijn gebleven. Volgens een overgeleverd document bleef alleen het kasteel en één huis naast de kerk gespaard.

Tijdens de restauratie van het huis Nieuwstraat 2 deed zich de zeldzame gelegenheid voor om deze drastische historische weergave te toetsen door middel van een dendrochronologisch onderzoek. Het bijzondere pand ligt aan de rand van de historische kern en heeft de voor Ravenstein kenmerkende vroeg zeventiende-eeuwse wederopbouw-voorgevel. In de kern bleek het huis alle kenmerken te bezitten van een middeleeuwse bouw, zoals een grote kelder met tongewelf, zware zijgevels, balklagen met sleutelstukken en een gave eiken kapconstructie met spanten met eiken krommers als spantpoten en spoorparen met haanhouten. Het dendrochronologisch onderzoek heeft deze vermoedens bevestigd. Echter viel de datering veel vroeger uit dan werd verwacht. Het huis blijkt namelijk ook de stadsbrand van 1480 te hebben overleefd. Het hout dat is toegepast voor de bouw van de kapconstructie en balklagen is namelijk gekapt in het jaar 1450. Het huis Nieuwstraat 2 te Ravenstein is daarmee mogelijk het oudste

Het van oorsprong 15de-eeuwse huis wordt uiterlijk gekenmerkt door de 17de-eeuwse trapgevel. Tijdens een 19de-eeuwse modernisering zijn de huidige vensters aangebracht en is de gevel voorzien van een nu grotendeels verdwenen schijnvoeg-beschildering

woonhuis van het stadje en blijkt zelfs minder dan 100 jaar na de stichting van het plaatsje te zijn opgericht. Dat het pand toch een voorgevel heeft van kort na 1606 heeft mogelijk te maken met een aangescherpt brandweerschrift. Mogelijk wilde de 'gelukkige' eigenaar ook een nieuwe uitstraling aan zijn wat oubollige huis geven bij het zien van het massaal oprichten van moderne gevels tijdens de herbouw van minder fortuinlijke huizen.

Een landschap met een verhaal

HENK BUIJKS | Een groot gedeelte van het grondgebied van de gemeente Oss behoort tot het rivierengebied van Midden-Nederland. De Maas was en is er eeuwenlang de belangrijkste bepalende factor: als waterwolf, maar ook als transportweg, vissersparadijs en plaats om tol te innen van passerende schippers. Overal in het landschap komen we de sporen tegen van de omgang van de mens met de rivier: de bandijken langs de rivier, de wielen, de terpen, de dwarsdijken, de oude rivierarmen, de Hertogswetering, maar ook de veerstoepen en de aanlegplaatsen. Enkele van die bijzondere monumenten passeren hier de revue.

Het dijkenstelsel | De bedijking van de Maas ging van west naar oost. Omstreeks 1275 was men gevorderd tot 's-Hertogenbosch, in 1288 al tot Lithoijen. Tussen 1290 en 1330 werd gestaag verder gewerkt richting Grave. Over het algemeen lagen de nieuwe dijken evenwijdig aan de rivier, west-oost dus, maar wanneer weer een stuk af was, werd het oostelijke eindpunt van de dijk verbonden met de hogere dekzandrug in het zuiden en ontstond een noord-zuiddijk. Deze beschermden de streek tegen het rivierwater stroomopwaarts, waar nog geen dijken lagen. Zo verscheen noordelijk van Geffen de Kepkensdonkdijk, tussen Macharen en Oss de Meerdijk, tussen Haren en Berghem de Groenendijk en bij Herpen de Erfdijk. Oorspronkelijk waren het in feite Maasdijken. Later, toen de bedijking langs de rivier tot in het Land van Cuijk was gevorderd, werden ze zee- of dwarsdijken genoemd.

De Groenendijk bij Haren | Al in 1326 duikt de Groenendijk voor het eerst op in de archiefstukken, als Maasdijk. Toen omstreeks 1330 de Maas tussen Megen en Grave bedijkt was, ontstonden in het Land van Herpen de eerste afwateringsproblemen. Gelukkig werkte heer Jan van Megen mee. In 1331 gaf hij de inwoners van Herpen, Huisseling, Demen, Dennenburg, Deursen en Langel toestemming om een dijk en een sluis te bouwen nabij Haren. De nieuwe dijk liep van het uiteinde van de Harense “zeedijk” tot de bocht van de huidige Oude Maas, ongeveer waar nu de telecomtoren staat. Precies in die bocht mondde een wetering uit en daar werd een sluis gebouwd: de Harense, Diedense, Megense of Ravensteinse sluis, een plek die nog goed te herkennen is. Een beheerscommissie, met afgevaardigden uit de zes genoemde dorpen, zorgde voor het onderhoud van dijk en sluis.

De Maasdijk bij Dienen

Foto: Jan Barnard

De Groenendijk omstreeks 1860 | Collectie BHIC

Pad over de Erfdijk

Erfdijk vanaf het zuiden

Hamelspoel zuidwaarts

In de 15de en 16de eeuw namen de afwateringsproblemen in de streek toe. Die hingen samen met het ontbreken van Maasdijken bij Beers en Cuijk, waar aanvankelijk de oeverwallen hoog genoeg waren. Steeds vaker echter stroomde na zware regenval in Frankrijk en de Ardennen de rivier over de oeverwallen, die dus als overlaten gingen fungeren. Het water ging richting Grave, vanwaar het over een soms kilometersbrede strook afvloeiende richting 's-Hertogenbosch. Daar kon het dan via de Dieze de Maas weer bereiken. De Bosschenaren noemden dit verschijnsel in 1549 "den Berzewater". De Beerse Overlaat en de Beerse Maas waren hiermee een feit. De vier dwarsdijken, die we hierboven al noemden, konden het water natuurlijk maar mondjesmaat tegenhouden - op een goed moment moest het doorstromen ofwel zijwaarts naar de Maas ofwel westwaarts door de dwarsdijken heen.

Vooraf bij de Groenendijk ontstonden problemen, want deze dijk lag precies op de grens tussen het Graafschap Megen en het Land van Ravenstein. Inwoners van Deursen en Dennenburg wilden het Beerswater wel kwijt en poogden de Groenendijk door te steken. Daardoor kwamen zij voortdurend in conflict met hun Harense burens, die dat gewapenderhand trachtten te voorkomen. Vooral in de periode 1600-1800 was het regelmatig spannend rondom de dijk, ondanks de pogingen van de stad 's-Hertogenbosch deze conflicten te bezweren. Tot begin 20ste eeuw moest de marechaussee regelmatig de wacht houden op de Groenendijk, die werd afgegraven tijdens de ruilverkaveling van 1950. Er resteren nog een betonnen richel en enkele wielen in een populierenbosje.

De Erfdijk bij Herpen | In een document uit 1332 wordt de Erfdijk al genoemd. De naam heeft te maken met de verdeling van gemeenschappelijke grond onder de Herpenaren: bij ieder stukje of erf hoorde een stuk dijk om te onderhouden. De Erfdijk heeft het zwaar te verduren gehad, zeker in februari 1658, toen als gevolg van uitzonderlijk hoog water boven Grave de Maasdijken doorbraken. De watergolf sloeg grote gaten in de Erfdijk, waardoor vijf grote wielen ontstonden. Een enorme hoeveelheid zand bleef achter op de omliggende landerijen, die jarenlang onvruchtbaar bleven. Zelfs het relatief hooggelegen Herpen werd overstroomd. Toch heeft de Erfdijk de eeuwen getrotseerd; het dijklichaam ligt er grotendeels nog. Ook de gevolgen van de waterramp van 1658 zijn zichtbaar gebleven, al zien de nog bestaande wielen er lieflijk uit.

Drs. Henk Buijks is werkzaam bij het Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC)
Foto's: Henk Buijks

Hamelspoel noordwaarts

Religieuze bouwkunst

HEIN HUNDERTMARK | Zoals bekend heeft de Angelsaksische missionaris Willibrordus (8ste eeuw) belangrijk bijgedragen aan de kerstening van de Nederlanden. Hoewel hij vrijwel zeker onze streken nooit heeft bezocht, wordt hij in Brabant en Limburg wel vereerd en niet alleen als beschermheilige van parochies. Zo kennen we het heropgerichte Willibrordusputje ten zuiden van de huidige stad Oss. Dat deze kleine historische plaats in de middeleeuwen van belang was, blijkt tijdens een opgraving in het begin van de twintigste eeuw met de vondst van funderingsleuven van een kapel naast het putje. Waarschijnlijk hebben missionarissen, in het kielzog van Willibrordus, in de verschillende nederzettingen in en rondom Oss de eerste, mogelijk houten, kapellen opgericht.

Willibrordusputje Oss

Kerk Neerlangel

Kerk Neerlangel interieur

Tufstenen kerktoren Neerlangel

Duurzame kerken | In de elfde en twaalfde eeuw begon de bouw van meer duurzame kerken dankzij de import van tufsteen. Deze vulkanische steensoort is afkomstig uit het Eifelgebied in het huidige Duitsland en kon over de Maas aangevoerd worden. De bijzondere kerkjes van Neerlangel, Dieden en Dennenburg hebben nog zichtbare restanten van deze vroege tufstenen bouwperiode. In het begin van de dertiende eeuw krijgt de kerkenbouw wederom een nieuwe impuls met de introductie van baksteen. Doordat de baksteenproductie in de nabije omgeving kan plaatsvinden is men niet meer afhankelijk van de import van tufsteen. Veel tufstenen zaalkerkjes worden uitgebreid met bakstenen koren en torens waarvan wederom het kerkje van Dennenburg het fraaist bewaarde voorbeeld vormt. Andere tufstenen kerkjes worden tijdens de volle middeleeuwen geheel vervangen door grote bakstenen bouwwerken. Dit gebeurt onder andere in Herpen. Alleen het zeer bijzondere twaalfde-eeuwse doopvont vormt een laatste herinnering aan de Romaanse oorsprong van dit kerkgebouw. De kerk van Herpen is het grootste middeleeuwse monument van de gemeente Oss en heeft zijn grootse uiterlijk vooral te danken aan de donaties van de heren van Ravenstein die tot 1360 hun kasteel hadden in Herpen. Dankzij Philips van Ravenstein (1492-1527) zijn de net- en stergewelven van het hoogkoor voorzien van rijke vroeg zestiende-eeuwse schilderingen met ranken en bloemen waartussen heiligen en passiesymbolen zijn afgebeeld.

Reformatie | De komst van de Reformatie, gevolgd door de Tachtigjarige Oorlog, heeft enorme gevolgen voor Oss en omstreken. De bevolking heeft zeer te lijden van de campagnes van de Spaanse en Staatse troepen en met de overwinning van de laatste begint een nieuwe kerkelijke geschiedenis. De plaats Oss en directe omgeving vallen onder Staats-Brabant met als overheersende religie het protestantisme. Vanaf 1648 mogen alleen de protestanten gebruik maken van de dorpskerken.

Katholieke enclaves | Het graafschapje Megen en het Land van Ravenstein - inmiddels in het bezit van de hertogen van Neuburg - behouden hun onafhankelijke positie en vormen onafhankelijke katholieke enclaves. Hierdoor ontstaat er de uitzonderlijke situatie dat de katholieke gelovigen afkomstig uit Staats-Brabant massaal iedere zondag naar deze enclaves trekken voor het volgen van de katholieke kerkdiensten. Er ontwikkelt zich een nieuw soort kerkgebouw, speciaal voor deze gelovigen, namelijk de grenskapel. De kapel van het gehucht Koolwijk vormt tot op heden een herinnering aan deze periode. Ook kloosterorden vinden een veilig heenkomen in deze enclaves. Al in de zeventiende eeuw vinden de Minderbroeders afkomstig uit 's-Hertogenbosch onderdak in Megen, gevolgd in de achttiende eeuw door de Clarissen, afkomstig uit Boxtel. In tegenstelling tot vrijwel de hele rest van Nederland worden hier nieuwe kloosters, kerken en

Kerk Neerlangel

Het aan St. Jan de Doper gewijde neogotische zaalkerkje is in 1869 gebouwd tegen de elfde-eeuwse ongerestaureerde tufstenen Romaanse kerktoren. Deze

De 11de-eeuwse ongerestaureerde tufstenen romaanse kerktoren van het neogotische kerkje Neerlangel is mogelijk het oudste bouwwerk in de provincie Noord-Brabant

bijzonder zeldzame toren is waarschijnlijk het oudste bouwwerk in de provincie Noord-Brabant. Doordat het nooit onderhevig is geweest aan restauratie vormt het voor de waarnemer het ideale tijdsbeeld van de Romaanse bouwkunst uit de elfde eeuw. Kenmerkend is de vlakke en onversierde gevelarchitectuur met slechts bovenin dubbele galmgaten, afgedekt met rondbogen. Dankzij een grof ingehakt secundair spleetvenster op de begane grond is geconstateerd dat het Romaanse metselwerk is opgebouwd uit een tufstenen buiten- en binnenschil met kistwerk van riviergrind met mortel als vulling. Tijdens een bouwhistorische inventarisatie is vastgesteld dat de bovenste vijftiende-eeuwse gotische torenverdieping in 1869 is voorzien van een nieuwe bakstenen schil.

Het neogotische kerkgebouwtje vervangt het tufstenen Romaanse zaalkerkje met ingesnoerd koor. Dankzij een historische aquarel van Van Claarenbeek van kort voor de verbouwing in 1869 is bekend

Het neogotische koor heeft in schoonmetselwerk uitgevoerd gewelven van ijsselsteen met geschilderde bloemmotieven.

dat het tufstenen zaalkerkje in de middeleeuwen een verbouwing heeft ondergaan waarbij een gotisch koor is toegevoegd en toren en schip zijn opgehoogd. In 1869 is deze plattegrondvorm van het kerkje uitgangspunt geweest voor het ontwerp van het neogotische kerkgebouwtje. Het neogotische koor heeft in schoonmetselwerk uitgevoerde kruisgewelven van ijsselsteen met geschilderde bloemmotieven rond de drie gewelfsluizingen.

kapellen opgetrokken in de 'huisstijl' van de contra-reformatie, namelijk de Barok. De zeventiende-eeuwse kloosterkapel van de Minderbroeders te Megen met zijn gave barokke interieur als voorbeeld vormt een unicum. Ook het binnenstadje van Ravenstein wordt gedomineerd door een barok kerkgebouw. Deze is onder invloed van de hertogen van Neuburg in de achttiende eeuw tot stand gekomen en is een op de Zuid-Duitse Barok geïnspireerde centraalbouw met vierkant grondplan met tegen de westzijde een koor met een slanke achtkantige toren. Opvallend is de tegemoetkoming van de katholieke Ravensteinse bevolking aan de protestantse minderheid door de bouw in de zeventiende eeuw van het gotisch Nederlands Hervormde kerkje.

De wet Napoleon | Met de Franse tijd komt er een einde aan deze bijzondere kerkelijke en politieke periode. De Staatsregeling van 1798 regelde onder andere de gelijkstelling van de religies en in onze streek de teruggave van de oude kerken aan de katholieken. De introductie van de neogotiek in de negentiende eeuw wordt aangegrepen om tot modernisering over te gaan van de vaak vervallen oude kerken. Tegelijkertijd is het een stijl die na het vrijmaken van de katholieke godsdienst aangegrepen wordt om zich te profileren. Veel middeleeuwse kerken, zelfs tufstenen zaalkerkjes, worden gesloopt om plaats te maken voor neogotische nieuwbouw. Enkele bijzondere voorbeelden zijn de Grote Kerk van Oss en de kerken van Haren en Megen. Bij enkele kerken weigert de plaatselijke overheid medewerking zodat de middeleeuwse toren behouden blijft. Dankzij de 'wet Napoleon' zijn kerktorens tot staatsbezit verklaard omdat ze beschouwd worden als militair object. Enkele voorbeelden van 'moderne' kerkgebouwen met mid-

De barokke kerk St. Lucia in Ravenstein. Het binnenstadje van Ravenstein wordt gedomineerd door een Barok kerkgebouw. Onder invloed van de toenmalige Ravensteinse heren de hertogen van Neuburg is in de achttiende eeuw deze op de Zuid-Duitse Barok geïnspireerde centraalbouw tot stand gekomen

Het gave 17de-eeuwse barokke interieur van de kloosterkapel van de minderbroeders te Megen is tot stand gekomen nadat de uit 's-Hertogenbosch afkomstige kloosterorde in het onafhankelijke katholieke enclave Megen onderdak had gevonden

deleeuwse torens zijn Berghem, Demen, Haren en Neerlangel.

De moderne tijd | De twintigste eeuw drukt zijn eigen stempel op de kerkelijke monumenten. Mede dankzij de gewijzigde opvattingen in de liturgie

Dankzij Philips, heer van Ravenstein en Herpen (1492-1527) zijn de net- en ster-gewelven van het hoogkoor van de kerk van Herpen voorzien van rijke vroeg zestiende-eeuwse schilderingen met ranken en bloemen waartussen heiligen en passiesymbolen zijn afgebeeld

worden veel kerkinterieurs gewijzigd en versoberd. De ontkerkelijking maakt dat enkele kerkgebouwen hun functie verliezen. De twee meest bijzondere kerkelijke monumenten, de van oorsprong Romaanse kerkjes van Dieden en Dennenburg, zijn in handen van het

De bijzonder fraaie 12de-eeuwse doopvont van de gotische kerk van Herpen vormt een laatste tastbare herinnering aan de romaanse voorganger

Monumentenfonds Brabant overgegaan. Deze organisatie heeft als doelstelling het behoud en beheer van bijzondere monumenten.

Aanzicht zuidgevel van het kerkje van Dennenburg

Industrieel erfgoed in Oss

PAUL SPANJAARD | Rond 1870 ontwikkelt Oss zich in korte tijd van een kalm, agrarisch georiënteerd stadje tot een plaats waar fabrieken met hun schoorstenen de skyline bepalen. Grote ondernemingen zijn daaronder te vinden, enkele groeien zelfs uit tot wereldwijd bekende multinationals. Van deze grote bedrijvigheid is veel verdwenen. Er resten na jaren van vervanging en modernisering vooral enkele fabrikantenvilla's en hier en daar delen van fabrieken. Inmiddels is de waardering voor het industrieel erfgoed in Oss gestegen en kan zij op steeds meer aandacht en bescherming rekenen.

Zaagtanddaken van de voormalige Bergosstapijfabriek langs de oostwal in Oss

De Groene Engel met op de achtergrond het voormalig koetshuis van de familie Jurgens

Voor inwoners van de streek spreken de namen van de margarinefabrieken van de familie Jurgens, de margarinefabriek van Van den Bergh, de exportvleeswarenfabrieken van Zwanenberg (merknaam Zwan) en Hartog (later UNOX) en de watten/textiel/tapijfabriek van Van den Bergh (Bergoss) boekdelen als het over het industriële verleden gaat. Een grote productie-eenheid van Unilever (soep- en vleeswaren) is nog herkenbaar in de stad. Al meer dan 100

Fabriekswinkeltje van UVG (Unilever Vlees Groep) bij het spoor

jaar staat dit bedrijf bij het spoor. Organon is eveneens uit de vleesfabrieken voortgekomen. Van de overige grote ondernemingen is veel verdwenen.

Boterhandel | Het ontstaan van de eerste fabrieken in Oss is nauw verbonden aan de centrale plaats die de stad van oudsher in de regio inneemt. In de achttiende eeuw krijgt de stad toestemming van het landsbestuur om een boterwaag te bouwen (1768), waar exclusief alle boter uit de omgeving verhandeld moet worden. Dit is een belangrijke impuls voor de economische ontwikkeling. Met name de familie Jurgens ontwikkelt zich tot grote exporteur van boter. Ook de familie Van den Bergh wordt zeer groot in de boterhandel. In 1870 wordt 4,5 miljoen kilo boter vanuit Oss verhandeld! De boter komt dan allang niet meer alleen van de boeren in Oss en omgeving maar wordt ook in Duitsland en Zwitserland ingekocht. Door de groeiende bevolking in Europa is niet te voldoen aan de vraag. De familie Jurgens komt in 1870 aan een recept voor het bereiden van 'kunstboter', een vinding van de Franse chemicus Hippolyte Mège Mouriès. Zij zet een jaar later een fabriek op voor de productie van kunst-

Kantoor Bergoss (1919) aan de Bram van de Berghstraat in Oss

boter, ook wel margarine genoemd. De eerste fabriek voor dit product ter wereld. Door zijn betaalbaarheid en kwaliteit is dit voedingsmiddel een geweldig succes. De familie Jurgens verwerft er in korte tijd grote rijkdom door. De familie Van den Bergh begint in 1872 een margarinefabriek, eveneens met zeer veel succes. Na jaren van felle concurrentie fuseren beide ondernemingen, een fusie die in 1929 de Lever Brothers in Engeland omvat. Hiermee ontstaat Unilever.

Vleesfabrieken | In Oss ontstaan ook grote vleeswarenfabrieken.

Hartog Hartog (1847-1926) begint een slagerij die in 1883 overgaat in een exportslachterij, beter bekend als UNOX. De gebroeders Van Zwanenberg bouwen in 1887 bij het spoor in Oss eveneens een exportslachterij, naast het bedrijf van Hartog.

Een andere tak van de familie Van den Bergh is sinds het midden van de negentiende eeuw in de textielhandel actief. In 1888 koopt zij een stuk grond bij het centrum van Oss en begint daar een fabriek die grote bekendheid verwerft met de productie van grauwe watten, kapokmatrassen, meubelstoffen en tapijt, merknaam Bergoss.

Verbonden aan al deze industriële bedrijvigheid ontstaan ook toeleverende bedrijven in drukwerk, verpakking en transport. Uit de vleesfabriek van Zwanenberg wordt in 1923 het farmaceutisch concern Organon opgericht.

Zichtbaar industrieel erfgoed |

We beperken ons tot de belangrijkste ondernemingen.

De eerste fabriek van Jurgens staat bij de woning van de stichter in het centrum van Oss. In een tiental jaren breidt het fabriekscomplex zich over een groot gebied uit. Her en der bouwt de familie Jurgens villa's in de stad. Als goed-katholieke familie schenkt zij grote bedragen aan de kerk (uit 1859) die er onder meer fraaie gebrandschilderde ramen van kan laten plaatsen. Na 1929 verlaat Jurgens de fabriek en neemt Philips delen in gebruik. De fabrieken worden rond 1980 gesloopt. Alleen het kantoor (nu cultuurpodium De Groene Engel) en een koetshuis blijven over.

In 1891 besluit Van den Bergh een margarinefabriek in Rotterdam te bouwen, gunstiger gelegen voor aan- en afvoer dan Oss. Familie en bedrijf verlaten Oss. Hun fabriek is gesloopt in 1988. In het centrum staat nog een kantoorgebouw (ijs salon) en woonhuis.

Enkele fabrikantenvilla's langs de Molenstraat herinneren nog aan de ondernemersfamilies Van den Bergh, Jurgens en Hartog. Met name villa Constance (gebouwd voor Arnold van den Bergh in 1888, rijksmonument) aan de Molenstraat 65 is zeer fraai. Het stadspark was oorspronkelijk de tuin van de villa.

Van de vleesfabrieken bij het spoor is slechts een enkel gebouw over uit de beginperiode. Met name de winkel van UNOX, gehuisvest in een zwaar vereenvoudigde oude fabriekshal, is in de wijde omgeving een begrip voor goedkope vleeswaren.

Van de textielabriek van Bergoss is een bedrijfsgebouw opgenomen in luxe hotel De Weverij. Het bedrijvencomplex, met een oppervlak van circa 5 hectare, wordt in 2005 bijna geheel gesloopt om plaats te maken voor een woonwijk. Een deel met karakteristieke zaagtanddakken, wordt in het nieuwbouwplan opgenomen. Het fraaie kantoor uit 1919, ontwerp van de architect Oscar Leeuw, blijft staan.

Kantoor margarinefabriek van de Bergh, nu ijs salon aan de Molenstraat in Oss

Villa Constance

Villa Constance is de naam van de monumentale villa waarin het gemeentelijk museum Jan Cunen gehuisvest is. Deze villa is in 1888 gebouwd in opdracht van Arnold van den Bergh (1857-1932), zoon van de Osse margarinefabrikant Simon van den Bergh (1826-1907).

Het park om de villa was oorspronkelijk een lommerrijke tuin met koetshuis. In 1891 vertrekt de familie Van den Bergh uit Oss. Het gebouw is vervolgens woonhuis van de familie Jurgens, pensionaat en woonhuis van een aantal families. Tot 1921, dan neemt de gemeente het pand over en richt het in tot stadhuis, een functie die het gebouw tot 1974 heeft. Vanaf 1980 is het gebouw in gebruik als museum Jan Cunen.

De bouwstijl van de villa is eclectisch te noemen. Dat wil zeggen, in het ontwerp is gekozen voor elementen van bouwstijlen uit verschillende perioden,

zoals barok- en renaissance. Met name de voorgevel en de zijgevel aan de Raadhuislaan is rijk gedecoreerd. De eerste verdieping heeft nog veel bewaard van de oorspronkelijke allure. Er liggen

prachtige parketvloeren, de grote zaal heeft een beschilderd plafond en er is veel sierlijk stucwerk toegepast. De villa is een rijksmonument.

Oss, een paradijs voor archeologen

Aan de afslag van de snelweg bij Oss-Oost is aan de rand van het industrieterrein een stijlvol vormgegeven archeologisch monument te vinden: de reconstructie van het 'Vorstengraf van Oss'.

In 1933 is op dit terrein, toen een afgelegen heideveld, bij de aanleg van een woonwagenkamp een zeer grote grafheuvel gevonden. Met een doorsnede van ongeveer 54 meter zelfs de grootste in Nederland. Uit de grafheuvel komen bijzondere voorwerpen tevoorschijn. De opmerkelijkste zijn een grote bronzen wijnemmer met daarin een kromgebogen, met goud

versierd ijzeren zwaard. Het zwaard is één van de oudste ijzeren voorwerpen die in Nederland gevonden zijn. Deze voorwerpen zijn in het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden als topstukken tentoongesteld.

De grafheuvel is aanvankelijk onder het kamp uit het zicht verdwenen. Een jaar of tien geleden is het kamp opgeheven. Dankzij een aantal enthousiaste amateurarcheologen is vervolgens in 2003 de reconstructie van het Vorstengraf gerealiseerd.

Oss is overigens voor archeologen een waar paradijs. Sinds begin jaren '70 vinden hier elk jaar opgravingen plaats. Daardoor is meer dan 60 hectare terrein onderzocht - een van de grootste opgravingsgebieden van West-Europa - wat een doorlopend beeld heeft opgeleverd over de bewoningsgeschiedenis van Oss en omgeving vanaf de bronstijd tot en met de Romeinse tijd.

De monumentenzorg in Oss; eenheid met behoud van eigenheid

HAROLD KLOMP | De vroege monumentenzorg was sterk gericht 'op objecten van een hoge ouderdom'. Oss was door de grote stadsbrand in 1751 ruim tweederde deel van haar historische centrum kwijtgeraakt. Zelfs nu nog laat dit zijn sporen na in het stadsbeeld van Oss. Hoewel er hierna wel sprake was van nieuwe bebouwing bereikte deze zelden het niveau dat, in ieder geval voor de toenmalige historici en bewoners, hoog genoeg was om aandacht te besteden aan historisch erfgoed.

Impuls | De echte daadwerkelijk impuls voor Oss kwam met de industrialisatie. Margarine fabrikanten Van den Bergh en Jurgens brachten naast werkgelegenheid ook op het gebied van bebouwing en inrichting een groot aantal veranderingen. Natuurlijk verlangde deze industrialisering eveneens het creëren van voorzieningen voor arbeiders en personeel. Tussen 1890 en 1930 werden dan ook veel arbeiderswoningen gebouwd. Na de oorlog worden in hoog tempo nieuwe woonwijken en utiliteitsgebouwen uitgevoerd en een groot aantal vrijstaande villa's in de stijl van de Delftsche School zoals bijvoorbeeld aan de Hescheweg. Vooral de periode tussen 1950 en 1970 hebben voor het stadsbeeld van Oss een bijzonder waardevolle toevoeging opgeleverd. Ook is in deze periode veel gebouwd volgens de principes van de zogenaamde 'Bossche School'. Het betreft hier openbare gebouwen zoals scholen, kerken, villa's en een prachtige synagoge. Ook kent Oss een aantal unieke ontwerpen van deze bouwstijl. Kort gezegd komt het erop neer dat de kern Oss veel te bieden heeft als het gaat om relatief jonge monumenten. De landelijke waardering voor industrieel erfgoed en jonge monumenten kwam pas goed op gang aan het einde van de jaren tachtig met een uiteindelijk hoogtepunt binnen de opvolgende MIP en MSP projecten. De waardering voor de zogenaamde Wederopbouwarchitectuur is nog later op gang gekomen al was er in Oss ook al sprake van waardering voor hoogwaardig ontwerp uit deze periode, getuige de aanwijzing van het voormalige Rabobankkantoor aan de Molenstraat tot gemeentelijk monument in 2000.

Beleidsnota | De gemeente Oss heeft in haar beleidsnota 'Op gemengde Bodem' 2005 een duidelijke keus gemaakt om binnen de benadering van monumenten in Oss en Ravenstein rekening te houden met de geschiedenis en cultuur van de kernen. Zo kan het voorkomen dat een rij arbeiderswoningen in de kern Oss een net zo grote monumentale waarde vertegenwoordigt als een 19de-eeuwse lijstgevel met veel ouder achterhuis in Ravenstein. Door de sterk dynamische omgeving in Oss, die mede wordt bepaald door

Ravenstein

Voormalige Dorpsschool uit de jaren '20 in Neerloon

de noodzakelijkheden die industrie en economische activiteit met zich mee brengen, zijn de laatste decennia veel objecten uit de periode van de industrialisatie verdwenen. Thans heeft men een aantal objecten uit deze periode, die op zich weinig bouwhistorische waarde vertegenwoordigen, toch geselecteerd voor een gemeentelijke monumentenstatus. Het gaat hier om panden die in stedenbouwkundig opzicht een belangrijke bijdrage leveren aan het historisch straatbeeld van Oss. Monumenten uit Oss en Ravenstein worden thans bouwhistorisch onderzocht. De ongeveer vierhonderd panden die wel in het MIP zijn opgenomen maar niet in het MSP, worden alsnog beoordeeld op een eventuele aanwijzing tot gemeentelijk monument. Hierbij horen ook de panden die destijds in het MIP over het hoofd zijn gezien of panden die door gewijzigde inzichten alsnog voor heroverweging in aanmerking komen. In de kern Ravenstein gaat het hierbij vooral om objecten in het buitengebied, zoals de prachtige dorpsschool uit de jaren 20 aan de Loonsestraat te Neerloon. Deze manier van werken levert vele positieve resultaten op. Een groot gebrek van het MIP en MSP was dat het onderzoek zich (overigens wel te begrijpen) in eerste instantie richtte op de gaafheid van de buitenkant. Pas daarna (op grond hiervan werd een object geselecteerd) werd ook het interieur meegenomen. Een goed voorbeeld is de vondst van een geheel intacte 17de-eeuwse kap in een boerderij aan de Heihoekstraat in Oss.

Selectie | Ook is men nu in Oss bezig een selectie te maken uit de beeldbepalende en kwalitatief hoogstaande bebouwing uit de Wederopbouwperiode. Voorbeelden hiervan zijn onder andere de wijk rond de Schadewijkstraat en verschillende panden in de Dr. Hermanslaan en Booglaan. Uiteindelijk is het de bedoeling om een aantal van deze panden een beschermd status te geven. In het geval van een bijzondere wijk kan

Gevel Hooghuisstraatr in Oss

Voormalig klooster aan de Molenstraat in Oss

Booglaan Oss

Floraliastraat Oss

besloten worden tot het aanwijzen van beschermd stadsgezicht.

Het spreekt voor zich, dat het aanwijzen van nieuwe monumenten ook nieuwe verantwoordelijkheden voor de gemeente met zich mee brengt. Dit geldt zowel voor subsidieregelingen alsook begeleiding, advies en het stimuleren van goed onderhoud. Daarnaast is het belangrijk van tijd tot tijd onderzoek te laten verrichten en eventuele resultaten te publiceren. De genoemde taken vergen binnen de gemeente een gedegen organisatie. Tot slot hecht de gemeente Oss veel waarde aan een attente houding voor innovatie van monumentenzorg, waardoor ook in de toekomst sprake kan zijn van een moderne en flexibele kijk op het omgaan met monumenten.

Restauratie 17de eeuwse boerderij aan de Heihoekstraat van Oss

Johan van Bijenstraat fraai voorbeeld van wederopbouwwijk uit 1955

Bossche School

FRANS VAN DER LINDEN | Wie zijn ogen in Oss en omgeving de kost geeft, zal ongetwijfeld vele gebouwen ontdekken in een ietwat Zuid-Frans aandoende architectuurstijl, gebouwen met een tijdloze markante en robuuste uitstraling en een opvallende ritmiek van diep geplaatste raam- en deuropeningen en horizontale stenen banden in de gevels. Ze herinneren ook aan kloosters in Romaanse stijl. Het zijn gebouwen ontworpen in een architectuurvorm die als de Bossche School bekend staat.

Voormalig kantoor van het Waterschap Maasland aan de Raadhuislaan van architect Nico van der Laan 1983 | Foto: W.J. Pantus

Woning Bossche School Nieuwe Hescheweg

Klooster benedictinessen aan de benedictuslaan Oss J.A. de Reus (1951)

Hoofdkantoor woningstichting Venusstraat Oss. Piet van Lierop 1975
Foto: archief Peterse en van Lierop | Foto: W.J. Pantus

Hans van der Laan | Grondlegger van deze Bossche School is de priester-architect dom Hans van der Laan (1904-1991). Zijn leven stond in het teken van een zoektocht naar de oorsprong van de architectuur. Hij probeerde de grondbeginselen uit te drukken in een allesomvattend driedimensionaal 'getal'. Door analyse van de menselijke waarneming van de maat en verhouding van ruimte en objecten vond hij dit *plastische getal*, zoals hij dat noemde. Deze herleidde hij tot een reeks

vast tot elkaar staande maten die vorm kregen als bouwstenen in 'een blokkendoos', zoals hij het noemde. Met deze maatvoering ontwierp hij enkele kerken en kloosters. Na afloop van de Tweede Wereldoorlog gaf Van der Laan een cursus kerkelijke architectuur. Er waren door de verwoestingen in de oorlogs-jaren immers vele kerken te herbouwen.

Straatwand Walstraat, Ravenstein. Gerard Wijnen 1980 | Foto: W.J. Pantus

Wederopbouw | Vooral in het bisdom 's Hertogenbosch, waar de oorlogsschade zeer groot was, bestond grote behoefte de kerkelijke wederopbouw goed te begeleiden. De cursus begon op 23 maart 1946 en was uitsluitend bestemd voor afgestudeerden van academies voor bouwkunst in Tilburg en Amsterdam en voor kandidaten van de TH-Delft. Architecten als de Jong (Schaijk), Ruys en Bolder, Evers & Sarlemijn, F. Vermeulen, volgden de cursus. Zij zijn allen basiliekbouwers uit de nabije omgeving van Oss. De theorie van Van der Laan zijn zij later gaan toepassen op meerdere gebouwsoorten, zowel in de utilitaire publieke sfeer als in de private sfeer. Osse architecten als Jos Bijnen (1916-1993) en Peterse en Van Lierop werken ook herkenbaar in deze stijl en hebben in Oss en omgeving en elders vele gebouwen gerealiseerd.

Dom van der Laan (1904-1991)

Dom van der Laan (1904-1991) begon in 1923 zijn bouwkundige opleiding aan de TH in Delft. Na het lezen van het boek 'Schoonheid in Samenleving' van H.P. Berlage was het hem duidelijk dat in het onderwijs in Delft veel aspecten van de bouwkunst onaangeeroerd bleven. Met de komst van M.J. Grandpré Molière als hoogleraar kwam daar verandering in. Met enige medestudenten richtte Hans van der Laan in het najaar van 1925 de 'Bouwkundige Studiekring' op die regelmatig bij 'de Prof' thuis bijeenkwam. Daar zochten zij naar de eigen grondslagen van de architectuur die op de Hogeschool niet ter sprake kwamen.

In de zomer van 1926 verliet Van der Laan Delft om zich voor te bereiden op een bestaan als Benedictijner monnik. Een jaar later vertrok hij naar de St. Paulusabdij in Oosterhout waar hij in 1934 tot priester werd gewijd. Als kloosterling bleef Hans van der Laan contacten houden met enkele studievrienden uit Delft en met zijn jongere broer Nico die ook bouwkunde studeerde. Door maten en verhoudingen te bestuderen van Romeinse bouwkunst hoopten zij te komen tot de universele beginselen van de architectuur. Dit kon uitgedrukt worden in het 'plastische getal', het getal dat naar hun overtuiging de wezenlijke kenmerken van de architectuur omvat.

Al in de jaren dertig proberen Van der Laan en medestanders te komen tot een aantal uitgangspunten die zij uittestten bij de bouw van een nieuw gastenverblijf voor de Sint Paulusabdij in Oosterhout. Hieruit vloeien enkele studiebijeenkomsten voort die in Leiden, de woonplaats van Nico, en in Delft werden gehouden en die tijdens de oorlog worden herhaald. Na de oorlog werd Nico gevraagd zijn bijdrage te leveren aan de cursus kerkelijke architectuur in Noord-Brabant, waar zijn broer Hans en Grandpré Molière begeleiding gaven.

Dom Van der Laan neemt projecten op zich als de bouw van de de St. Jozephkapel in Helmond en de abdij Benedictusberg in Vaals. Deze opdrachten zijn in meerdere opzichten een bevrijding voor hem; nu kon hij zich daadwerkelijk aan architectuur wijden.

Eind jaren 50 moet Van der Laan het gevoel hebben gehad dat zijn theorie rond was en in 1960 publiceerde hij zijn eerste boek 'Le Nombre Plastique'. Ruim 55 jaar oud leek zijn leven geslaagd: hij had zelf een kerk gebouwd en zijn theorie op schrift gesteld.

Toch twijfelde Van der Laan aan de relatie van zijn gebouwen met de omgeving en besloot van voren af aan te beginnen vanuit een bredere, noem het stedenbouwkundige, optiek. Tijdens de cursus kerkelijke architectuur ontvouwde hij zijn ideeën tot hij in 1973 de idee kreeg dat hij greep had gekregen op het geheel van binnen- en buitenruimte. In 1977 volgde dan ook zijn tweede boek 'De architectonische ruimte' dat vooral door buitenstaanders opgemerkt werd en sindsdien in binnen- en buitenland onder de aandacht is gebleven.

Twee jaar voor zijn dood op 19 augustus 1991 publiceerde Van der Laan zijn 'verfijnde' theorie voorzien van zijn nieuwe inzichten in het essay 'Instruments of order'. Zijn uitgangspunten zijn nog steeds actueel getuigende de levendige discussies, de oprichting van de Van der Laanstichting en het op 20 mei 2005 gehouden symposium in het NAI te Rotterdam met bijdragen van o.a. L. Tummers, Hilde de Haan, Dick Pouderooyen, Jo Coenen, Nico Nelissen en anderen.

Quick-scan | Vanaf de wederopbouw tot op heden zijn toepassingen van de grondslagen van het plastische getal in Oss en directe omgeving veelvuldig aan te treffen waarbij de meeste pure vormen uit de beginperiode dateren. De verdere ontwikkeling van deze architectuurstijl is in tal van projecten rond 1975 goed af te lezen. Hedendaagse architectenbureaus zoals onder andere De Twee Snoeken uit 's Hertogenbosch slaan nieuwe wegen in waardoor de toepassing van de natuurlijke materialen (hout, steen, beton) en natuurlijke kleuren (aardkleuren) en natuurlijke verhoudingenreeksen vrijer worden geïnterpreteerd en verrassende architectonische resultaten ontstaan.

Door de vanzelfsprekendheid van de theorie en de steeds bredere waardering voor de producten van de Bossche School, stedenbouw, architec-

Voormalig bankgebouw, Molenstraat 53-53a, Oss. Jos Bijnen 1955 | Foto: W.J. Pantus

School aan de Leeuweriksstraat voorbeeld van architectuur uit de wederopbouwperiode

tuur en interieur, zal de gemeente Oss, na uitwerking van een quick-scan inventarisatie, vele producten uit de wederopbouwperiode gaan aanwijzen als gemeentelijk monument.

